

Література

1. Глобалізація та безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
2. *Маишталер Т. В.* Актуальні проблеми соціальної політики та шляхи їх вирішення // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 5(23). — С. 67—72.
3. *Новіков В. М., Сітнікова Н. П., Мусіна Л. А., Семенов В. В.* Соціальні трансформації: міжнародний і вітчизняний досвід. — К.: Інститут економіки НАН України, 2003. — 176 с.
4. Послання Президента України до Верховної Ради. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки // Урядовий кур'єр. — 2002. — 4 черв. (№ 100). — С. 5—12.
5. Статистичний щорічник України за 2004 рік. — К.: Техніка, 2005. — 560 с.
6. Українське суспільство — 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. М. Ворони, д. с. н. М. О. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2003. — 684 с.

Стаття надійшла до редакції 20.03.06

УДК 330.3

Д. П. Єфремов, асистент
кафедри макроекономіки та державного управління,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ТЕОРІЇ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу категорії прискореного економічного розвитку в теоріях основних економічних шкіл та напрямків. У ній досліджуються причини відсталості слаборозвинених країн, джерела і фактори прискорення економічного розвитку, заходи економічної політики, які могли б сприяти модернізації і досягненню рівня розвитку країн-лідерів за кейнсіанським, неокласичним та інституціональним підходами.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний розвиток, розвиток відсталих країн, наздоганяючий розвиток, модернізація, фактори зростання, стратегія розвитку.

Питання прискореного економічного розвитку знаходиться на одному з перших місць для молодшої української держави. Подолання відставання нашої країни від світових лідерів, підвищення

рівня добробуту населення, вирішення низки гострих соціально-економічних проблем вимагають формування осмисленої стратегії прискореного економічного розвитку України.

В той же час проблема прискореного розвитку відсталих країн не є новою у світовій економічній думці. Вона постала під кінець 1940-х років одночасно з проголошенням політичної незалежності нових держав Азії, Африки і Карибського регіону. Молоді країни після відокремлення від метрополій стикалися з низкою схожих проблем, що зараз у тій чи іншій мірі стоять перед Україною. Це великі масштаби і хронічний характер абсолютного зубожіння, значний рівень безробіття і неповної зайнятості, нерівність у розподілі доходів, низька продуктивність в аграрному секторі і його стагнація, суттєвий розрив у рівні життя і можливостях міського і сільського населення, архаїчні системи освіти і охорони здоров'я, загрозливий стан навколишнього середовища тощо. Одночасно зберігалася жорстка торгова та технологічна залежність від передових країн світу. Розрив між рівнем розвитку країн-лідерів і країн, що розвиваються, з часом не лише не зник, а й почав зростати.

Реакцією світової економічної думки на вищеприписану ситуацію стали спроби дослідження і пояснення її причин, пошук шляхів виходу з неї, розробка теорій прискореного економічного розвитку та формування стратегій подальших дій відсталих країн. Для України на сучасному етапі гостріше, ніж раніше, постає задача освоєння всього багатства економічної думки різноманітних шкіл та напрямів стосовно моделей прискореного економічного розвитку, так як вони являють для нас не лише теоретичний, а й практичний інтерес. Тому розгляд основних світових теорій причин відсталості та швидкого економічного розвитку є завданням цієї статті.

Однією з перших спроб вивчення даної проблеми стала концепція «порочних кіл зубожіння», висунута економістами Х. Лейбенштайном, Г. Зінгером та Р. Пребішем. Вона базується на застосуванні теорії економічної рівноваги до аналізу слабкорозвинутих країн. Вчені спробували пояснити слабкорозвинутість певним набором взаємопов'язаних економічних і демографічних факторів. Коливання рівноваги залежать від покращення чи погіршення середньодушового рівня національного доходу: якщо внаслідок зростання продуктивності сільського господарства зростає середній дохід на душу населення, то він швидко поглинається чисельно зростаючим населенням [1, с. 453].

Альтернативним підходом до «порочних кіл зубожіння» є теорії, що пояснюють вузькість національного ринку і нестачу ресурсів для модернізації. Бачення цієї проблеми американського

вченого Р. Нурксе є таке: «Прискорений економічний розвиток вимагає відволікання частини доступних суспільству ресурсів на збільшення обсягів капіталу, щоб зробити можливим розширене споживання в майбутньому» [6, с. 54]. Але нестача капіталу призводить до низької продуктивності праці, що зумовлює, в свою чергу, низький рівень доходів. Звідси впливає слабка купівельна спроможність і, як наслідок, недостатній стимул до інвестування.

Низка дослідників (наприклад, Б. Кналл [1, с. 454]) пов'язують відсталість з інституційними умовами, зокрема з низькою кваліфікацією робочої сили і відсталістю систем народної освіти, що також ведуть до низької продуктивності праці і відсталості економічної системи.

Але для теорій «порочних кіл зубожіння» властивий ряд недоліків: у цих колах причина зливається з наслідком і кожен наступний фактор не пов'язаний жорсткими причинно-наслідковими зв'язками з попереднім.

Новою спробою обґрунтування шляхів наздоганяючого розвитку відсталих країн стала концепція «великого поштовху», висунута всередині 1940-х років П. Розенштейн—Роданом. Він стверджував, що «внаслідок масивного припливу іноземного капіталу інвестиції у головні галузі промисловості стимулюватимуть надлишкове аграрне населення до праці» та виступатимуть початковим поштовхом для подальшого розвитку [6, с. 58]. Пізніше ця концепція була використана Б. Нурксе, Х. Лейбенстайном, Г. Зінгером для вирішення проблеми первісної індустріалізації країн, що розвиваються, за кейнсіанськими рецептами. Вчені відштовхувалися від припущення, що для модернізації молодих незалежних країн необхідне суттєве вливання капіталу, що слугуватиме поштовхом до зростання. Реальним шляхом акумулювання таких капітальних ресурсів через примусові заощадження була відповідна кредитно-грошова та податкова політика держави. Неефективність інституційної системи могла бути компенсована імпортом капіталу.

Але величина ін'єкції має бути достатньою для початку незворотного руху. Розмір початкових інвестицій оцінений Х. Лейбенстайном у 12—15 % національного доходу. Створений ними поштовх призведе до зростання середньодушового доходу, збільшить купівельну спроможність населення і розширить внутрішній попит. Підвищення попиту виступатиме для підприємців, що формують сукупну пропозицію, стимулом до активізації діяльності, яка, своєю чергою, дозволить поглибити первісний мультиплікативний ефект [1, с. 456].

Аналіз економіки на макрорівні, оперування агрегованими категоріями та значна роль держави у концепціях «порочного кола зубожіння» і «великого поштовху» дозволяють класифікувати їх як кейнсіанські теорії прискореного економічного розвитку. Критики наголошують на таких їх недоліках, як статичне бачення ринку, припущення про збалансований розвиток, ідеалізація діяльності держави в «третьому світі».

Подолати ці недоліки намагалися у своїх роботах американські дослідники Х. Ченері, М. Бруно, А. Страут, П. Екстерн, Н. Картер та ін. Вони запропонували модель економічного розвитку з двома дефіцитами, що являла собою систему середньо- та довгострокових регресивних моделей, в яких темп зростання визначався залежно від дефіциту внутрішніх (дефіцит заощаджень, коли інвестиції перевищують національні заощадження) або зовнішніх (торговельний дефіцит, коли імпорт капітальних благ перевищує експорт продукції) ресурсів. Для подолання дефіцитів передбачалося використовувати іноземну допомогу, яка з часом, за умови внутрішнього зростання, зменшується і зникає. Останнє відбудеться, коли збільшення обсягів заощаджень повністю забезпечуватиме внутрішні потреби в капіталі.

Проблемою цієї моделі є недооцінка внутрішніх ресурсів країн, що розвиваються. Внаслідок цього відбувається завищення потреби іноземної допомоги і, в підсумку, зростання зовнішнього боргу.

Прихильники неокласичного напрямку економічної думки здійснили спробу створити на протигагу кейнсіанським системам модернізації свою концепцію прискореного економічного розвитку. Економічне зростання в теоріях кейнсіанців, стверджували вони, представляє собою зміну лише техніко-економічних параметрів, що не зачіпає увесь комплекс соціально-економічних передумов. Воно розглядалося перш за все як кількісне, а не якісне явище. На думку неокласиків, головною умовою прискореного економічного розвитку має бути спирання на внутрішні ресурси, а не на іноземну допомогу. Тому в реалізації неокласичних ідей модернізації зацікавлені і місцеві підприємці, і національні уряди. Підприємцям вигідніше використовувати дешеву робочу силу за мінімальних витрат такого рідкісного для молодих країн ресурсу, як капітал, а державі не можна при проведенні політики в області зайнятості не рахуватися з наслідками демографічного вибуху. Ось чому кейнсіанські теорії зростання, в центрі уваги яких знаходилась проблема співвідношення заощаджень і інвестицій, мали поступитися першістю неокласичним теоріям, що аналізували рівновагу між нагромадженням капіталу і ростом населення.

Це означало, за справедливими зауваженнями неокласиків — А. Льюїса, Дж. Фея, Г. Раніса, Д. Йоргенсона, С. Окави — врахування реального дуалізму слабкорозвинутої економіки: двома її компонентами є традиційний сільськогосподарський і сучасний промисловий сектори. Передумовами дослідження сільськогосподарського сектору є обмеженість землі, незмінність технологій, стабільно високий темп зростання населення, постійне погіршення співвідношення землі і праці. Значний надлишок трудових ресурсів. Особливість промислового сектору полягає в тому, що джерелом трудових ресурсів для нього виступає виключно сільське господарство.

Базуючись на вищезазначених передумовах, неокласична модель Фея—Раніса виступає як один з найрозробленіших варіантів прискореної модернізації економіки [1, с. 467]. Вона містить три стадії розвитку: натуральну, проміжну і ринкову. На першій стадії гранична продуктивність надлишкової робочої сили дорівнює нулю, її пропозиція не обмежена. Оскільки граничний продукт праці в сільському господарстві також дорівнює нулю, то зменшення чисельності аграрного населення на початку не призводить до скорочення сільськогосподарського продукту. Скорочення аграрного населення веде до появи сільськогосподарського надлишку. Саме цей надлишок і стає, на думку Дж. Фея та Г. Раніса, початковим джерелом модернізації.

Коли зникає надлишок населення, починається наступна — проміжна стадія. Граничний продукт тепер більше нуля, але все ще менший від рівня зарплати. В цих умовах відтік аграрного населення в промислову сферу сприяє зниженню рівня сільськогосподарського виробництва, що породжує нестачу продуктів харчування і, відповідно, викликає зростання цін на них. Тепер для залучення додаткової робочої сили в промисловість необхідно вже підняти ставки оплати праці. Так як гранична продуктивність праці зростає, починають підвищуватися зарплати і в сільському господарстві: відбувається перехід до третьої стадії.

Третя — ринкова — стадія настає тоді, коли в аграрній сфері, як і в промисловості, заробітна плата починає визначатися законом граничної продуктивності. Це означає, що дуалізм ліквідується, так як зростання продуктивності праці і її оплата визначаються в обох сферах економіки одними і тими ж законами. Починається період швидкого зростання, що само підтримується.

Очевидними недоліками моделі Фея—Раніса були орієнтація на таке єдине внутрішнє джерело розвитку, як надлишок у сільському господарстві, і припущення про автаркічний (закритий) характер економічної системи. Спроби їх подолати були здійсне-

ні в роботах інших неокласиків. Під впливом критики дуалістичної теорії прискореного розвитку зазнали суттєвих змін. Їх вдосконалення відбувалося, з одного боку, шляхом ускладнення моделей і подальшого розвитку технічних характеристик, а з іншого — шляхом врахування інших секторів (експортного, сфери послуг і т.д.) й створення багатосекторних моделей модернізації.

Зокрема, були здійснені спроби детальнішого аналізу ресурсів у кожному з секторів, а також витрат, пов'язаних із переміщенням з одного сектору в інший (Р. Чітем, А. Коллі, Дж. Уільямсон). У деяких моделях учені навіть намагалися відобразити технічний прогрес і, перш за все, співвідношення між праце- та капіталоінтенсивними технологіями, а також зв'язок між НТП і нагромадженням (С. Парк, Р. Раманатан, В. Ейтіс).

Однак, навіть ускладнені неокласичні моделі прискореного розвитку недооцінили складність перебудови традиційної економіки в сучасну. Вони не спромоглися врахувати не тільки причини відставання, а й несинхронність визрівання передумов сучасного ринкового господарства.

І кейнсіанські, і неокласичні теорії, незважаючи на їх суттєві відмінності, базувалися на схожій методології. На відміну від них інституціоналізм ґрунтується на якісно іншому теоретичному фундаменті. В центрі уваги тут опиняються не слабка купівельна спроможність і неефективний попит споживачів, не низький рівень заощаджень і інвестицій, а цінності, відчуження, традиції і культура.

Найбільший вплив на соціально-економічну думку країн, що розвиваються, справили роботи шведського інституціоналіста Г. Мюрдаля, в яких він розробив концепцію «азіатської драми». Вчений стверджує, що причина недієздатності західних підходів аналізу країн «третього світу» в тому, що не можна проектувати реалії розвинутого суспільства на слабкорозвинуту спільноту. Індустріалізація за західними рецептами веде до створення вузького сектору європеїзованої промисловості, в той час як насправді необхідно здійснити глибокі і всеохоплюючі реформи економіки і суспільства в цілому. Наслідками поверхових модернізацій стають не покращення рівня життя населення, а посилення технологічної залежності, дезінтеграція економіки, зростання корупції і бюрократизму.

Причина цього, на думку Г. Мюрдаля, в пануванні в азіатських суспільствах традиційних цінностей, що характеризують застойне суспільство і суперечать ідеалам модернізації. Люди, які незацікавлені в своїй праці, не працюють продуктивно й інтенсивно; в більшості країн не подолано зневажливе ставлення до праці.

Для подолання відсталості Г. Мюрдаль пропонує здійснювати поглиблені реформи в таких напрямках, як контроль над чисельністю населення, розподіл придатних для обробки земель, а також охорона здоров'я і освіта. Саме рішучі заходи в цих галузях можуть пришвидшити економічний розвиток і вирішити гострі соціально-економічні проблеми країн [2, с. 74].

На першочерговості інституційних перетворень наголошує у своїх роботах і лауреат Нобелівської премії з економіки Т. Шульц. Під інститутами він розуміє правила поведінки, що визначають грошово-кредитні відносини, організаційні структури, права власності, форми людського капіталу, а також матеріально-технічну інфраструктуру.

Для перетворення економіки та модернізації інститутів за Т. Шульцем необхідно здійснювати інвестиції не в матеріальні фонди, а в «людський капітал». У це поняття включаються не лише прямі витрати на освіту в середніх і вищих навчальних закладах, але й самоосвіта вдома, накопичення досвіду на роботі, а також капіталовкладення в сфері охорони здоров'я, освіти і науки [2, с. 141]. Отже, ліквідація бідності та зростання цінності людської праці стають важливими передумовами прискореного економічного розвитку.

Ще один представник інституціоналізму — Е. де Сото — стверджує, що причина відсталості країн Третього світу криється у високих транзакційних витратах первісної легалізації і підтримання легального бізнесу, а також у бюрократичних бар'єрах, що заважають вільному розвитку ринкових відносин. «Тінь стає вигідною, коли відносні витрати на легальність виявляються надвисокими» [5, с. 156].

Уряд же займається не створенням сприятливих умов підприємницької діяльності та підвищенням рівня національного багатства, а здебільшого перерозподілом наявних доходів. Таким чином з'являється свого роду порочне коло: зростання тіньового сектору призводить до скорочення легального. Однак при збереженні сталого рівня суспільних видатків це означає необхідність збільшення податків на легальний бізнес, що обумовлює зростання привабливості тіньового сектору, тощо.

Щоб подолати розрив та сприяти інтеграції легального і тіньового секторів, створити єдину правову і економічну систему, Е. де Сото пропонує свою стратегію розвитку, що складається з двох розділів. Перший носить назву «Стратегія відкриття» — відкриття нелегального сектору. На початку необхідно здійснити ідентифікацію, локалізацію і класифікацію нелегальних активів (змертвілого капіталу), дати кількісну оцінку поточної і потенційної їх вартості. Це створить підґрунтя для аналізу взаємозв'язків нелегального

сектору господарства із суспільством в цілому і можливість виявити нелегальні норми, що керують тіньовою власністю. В кінці визначаються витрати країни на нелегальність [5, с. 163].

Другий розділ «Політична і правова стратегія» містить комплекс заходів, що дозволяють відсталій країні інтегрувати легальний і тіньовий сектори економіки і прискорити свій розвиток.

Отже, аналіз неоінституціональних теорій свідчить, що для забезпечення прискореного економічного розвитку необхідно створити сприятливі інституційні умови, умови, які забезпечують розкриття потенціалу і можливостей розвитку особистості.

Узагальнення наукових підходів до трактування прискореного розвитку веде до висновку, що це широка багатопланова проблема, яка включає виявлення початкових причин відсталості, визначення стартових умов розвитку, мету перетворень — подолання відсталості, засоби прискорення економічного розвитку, критерії оцінки ефективності модернізації.

В Україні державна стратегія прискореного економічного розвитку знаходиться в процесі свого формування. В той же час західна економічна думка вже володіє розвинутим категоріальним апаратом з цієї проблеми, виявила основні тенденції та закономірності наздоганяючого розвитку, запропонувала низку стратегій, які були апробовані в деяких країнах.

Отже, Україна при визначенні власного шляху розвитку може спиратись на провідний світовий економічний досвід. Велике значення нагромадження капіталу та інвестицій у підвищенні виробничого потенціалу впливає з кейнсіанських теорій. Вони створюють уявлення про першорядну роль держави у справі мобілізації національних заощаджень та перерозподілу грошових і ресурсних потоків у зростаючій економіці за допомогою активної податкової, інвестиційної та грошово-кредитної політики.

При виробленні структурної політики модернізації України необхідно звернутись до неокласичних теорій, які пояснюють процеси перетворень і виявляють взаємозв'язки між сільським господарством і промисловістю. Вони розкривають роль аграрного сектору як доступного всім країнам першоджерела індустріалізації та прискореного розвитку. Сформована за рахунок сільського господарства сучасна промисловість може виступати надійним фундаментом для подальшого розвитку в постіндустріальному напрямку.

На важливості умов і середовища, в яких здійснюється прискорений розвиток, наголошує інституціональна доктрина. Зважаючи на специфіку національної культури і менталітету, особливості взаємодії між економічними суб'єктами (забезпеченість прав власно-

сті, чіткість укладених контрактів, ступінь довіри між контрагентами, розміри трансакційних витрат і т.п.), Україна зможе уникнути розсіювання значної кількості сил та максимально сконцентрувати ресурси на обраній стратегії прискореного економічного розвитку.

Література

1. История экономических учений (современный этап): Учебник / Под ред. А. Г. Худокормова. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 733 с.
2. Нобелевские лауреаты XX века. Экономика. Энциклопедический словарь. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. — 336 с.
3. Р. Нуреев. Теории развития: дискуссия о внешних факторах становления рыночной экономики // Вопросы экономики. — 2002. — № 7. — С. 141—156.
4. Р. Нуреев. Теории развития: неоклассические модели становления рыночной экономики // Вопросы экономики. — 2002. — № 5. — С. 145—158.
5. Эрнандо де Сото. Загадка капитала: почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Пер. с англ. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2001. — 272 с.
6. H. W. Arndt, Economic Growth: the History of an Idea (Chicago and London: the University of Chicago Press, 1987).

Стаття надійшла до редакції 23.03.06

УДК 330.8

Я. В. Чернятевич, аспірант,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ПРИРОДА ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

У статті розглянуто еволюцію розвитку економічного індивіда, основні причини зміни його суспільного статусу та характерні риси економічного суб'єкта.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний індивід, економічний суб'єкт, статус індивіда, економічна власність.

Формування та етапи розвитку економічних індивідів

Поняття цивілізаційної парадигми в сучасній економічній науці займає одне з центральних місць. В основі такого підходу вивчення економічних процесів лежить уявлення про те, що економічна